

УДК 94(477):050

Ю. О. Безкровний

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО ЯК РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ “ПРОМІНЬ” (1916–1917)

У статті висвітлюється участь Володимира Винниченка у заснуванні й виданні журналу “Промінь” під час його нелегального перебування в Москві. На основі архівних та опублікованих джерел встановлено обставини нагляду поліції за письменником, в умовах якого він активізував літературну працю та брав участь у житті громади. Висвітлено процес підготовки до відкриття “Променя”, у якому вперше відзначено вагомую роль Якова Шеремецького та Михайла Грушевського. Проаналізовано зміст номерів журналу, визначено провідні теми й рубрики видання.

Ключові слова: журнал “Промінь”, Володимир Винниченко, Яків Шеремецький, Михайло Грушевський, цензура, Москва.

Початок Першої світової війни та заведення в Російській імперії воєнної цензури супроводжувалися припиненням виходу майже всіх українських періодичних видань. Деякий час єдиним часописом залишалася російськомовна “Украинская жизнь”, яка в тих складних умовах намагалася відстоювати український рух і критикувати владу за погром національного життя.

Наприкінці 1916 року українській громаді Москви вдалося отримати дозвіл на видання в місті журналу “Промінь”. До нашого часу історія цього часопису, що безумовно заслуговує на увагу істориків вже самим фактом свого виходу чи не в найтяжчі часи для українського слова в Росії, залишається майже невідомою.

Загальну характеристику журналу подав А. Животко в “Історії української преси” [1, с.211]. Московський період у житті редактора часопису В. Винниченка досліджували С. Кульчицький і В. Солдатенко [2, 3, 4, 5]. Незважаючи на поважність цих праць, історія “Променя” в них згадується побіжно, а в біографії письменника залишається багато невідомого. Тому завданням цієї статті є на основі нових архівних документів, публікацій у пресі, спогадів і епістолярної спадщини визначити роль В. Винниченка та інших осіб у виданні журналу. Для цього належить висвітлити обставини переховування письменника в Москві та його участь у процесі підготовки до відкриття “Променя”. У свою чергу, здійснення аналізу змісту номерів журналу дозволить визначити напрямок, провідні теми й рубрики часопису.

Період нелегального перебування Володимира Винниченка в Москві розпочинається з листопада 1914 року, за свідченням його дружини Розалії Ліфшиць, “через небезпеку життя на Україні” [6, с.12]. Отримавши паспорта на ім'я Івана Довгала з печаткою Великобучківської волості на Полтавщині, письменник вирішив на певний час зосередитись на літературі. Однак, Юрій Тищенко-Сірий писав, що “перебуваючи в Москві, ми з В[олодимиром] К[ириловичем] поволи втяглися і в партійну роботу, хоч і дуже обережно провадили її” [7, с.46-47].

У жовтні 1915 року В. Винниченко очолив нове харківське видання, ставши, за визначенням начальника місцевого жандармського управління, “натхненником тижневої, щочетверга, газети малоросійською мовою з назвою “Слово” [8, л.1]. Журнал було припинено вже на другому номері. У ці роки статті письменника, “які зробили сильне враження” [9, с.107], з'являються в редактованому на той час Олександром Саліковським журналі “Украинская жизнь”: “У чому наша сила”, “Незгасний вогонь”, “Лупайте сю скалу”, “Птеродактилі”, “Кілька слів про нашу молодь”. Під прикриттям постановки своєї п'єси в Петербурзі, він навідується туди і в партійних справах [2, с.68], підтримуючи контакти з представниками місцевої громади.

Про цей час, коли письменникові постійно доводилося переховуватися від поліції, він згадував: “Жандармерія ганялась за мною по всій Україні, і я мусив майже щотижня міняти фальшиві паспорти й місце проживання, навіть час од часу переїздити з України в Росію” [10, с.24]. У 1915 році В. Винниченко разом із дружиною мешкав у центрі Москви, але восени нагляд поліції й проблеми з продуктами змушують їх виїхати на кілька тижнів до маєтку Є. Чикаленка на Херсонщині [11, с.343, 352].

13 грудня заступник начальника Петроградського охоронного відділення підполковник Волков повідомляв, що “за даними секретної агентури в даний час у місті Москві мешкає, начебто, нелегально українець Володимир Кирилів ВИННИЧЕНКО” [12, л.7]. Поліції вдалося знайти письменника на початку 1916 року й протягом двох місяців вона стежила за його діяльністю [13, л.3]. 26 лютого Московське охоронне відділення наказувало поліцейському наглядачеві 1-ої дільниці Тверської частини “встановити негласний нагляд за Андрієм Зинов'євим ПАВЛЕНКОМ, кличка “Автор”, що мешкає в буд. Петрова-Соловйова, по Знаменському пров.” [12, л.11].

Водночас, Департамент поліції звернувся до начальника Відділу з охорони громадської безпеки та порядку в м. Москві з проханням “з'ясувати й повідомити – яким закладом, коли і під яким № було видано документ на ім'я Андрія Зинов'єва Павленка, за яким мешкав у Москві Володимир Винниченко” [13, л.3]. Вдалося дізнатися, що документ виписано Єлисаветградським міщанським старостою Херсонської губернії 18 травня 1912 року за № 1895 з терміном дії п'ять років [12, л.25].

Мабуть письменник передбачав поліцейський нагляд і намагався використати затишся в своїй політичній діяльності на користь творчої роботи. У ці досить складні для нього часи в Московському книговидавництві вийшли в світ сьомий, восьмий і дев'ятий томи творів, куди увійшли “Божки”, “Брехня”, “Чорна Пантера і Білий Ведмідь”, “Пригвожені”. Важливими для В. Винниченка були постановки п'єс “Брехня” в

Александринському театрі в Петербурзі та “Приговожені” в театрі Незлобіна в Москві, під час останньої він уперше за тривалий час з’явився на публіці. На сторінках “Вестника Европы” опубліковано в цілому прихильну рецензію Ф. Батюшкова “Ціною брехні”, в якій він, зокрема, висловив незгоду з позицією критика Номо Novus стосовно “Брехні” В. Винниченка, зазначивши таке: “Драма ця належить до числа тих творів, які “піднімаються”, чим ретельніше до них придивляєшся” [14, с.395].

Ще одна вистава “Мохнолапе” ставилася на початку 1917 року в Московському драматичному театрі, але більшість місцевих газет в образливій формі висміяли Винниченка як драматурга [11, с.361-362].

У результаті спостереження за українським революціонером, начальник Московського охоронного відділення, полковник О. Мартинов підготував довідку, в якій, зокрема, йшлося: “Оскільки негласний нагляд протягом двох місяців за українським письменником Володимиром ВИННИЧЕНКОМ, що мешкав у Москві з паспортом на ім’я Андрія Зинов’єва ПAVЛЕНКА, не давав ніяких суттєвих результатів і він постійно крутився поміж тих самих осіб, які мали відношення до театру НЕЗЛОБИНА, де тоді ставилася його п’єса “Брехня”, - то цей нагляд із початком лютого поточного року було припинено і замість нього було почато негласний нагляд за його виїздами з Москви” [13, л.2].

Архівні документи дають підстави стверджувати про досить непрофесійне виконання своїх службових обов’язків тодішньою поліцією. Від’їзд В. Винниченка 10 лютого до Петербурга відбувся без відповідного супроводу філерів, а начальник столичного охоронного відділення генерал-майор К. Глобачев, отримавши прохання встановити спостереження за письменником, повідомляв, що В. Винниченко 18 лютого виїхав назад “до запровадження нагляду” [12, л.8].

Показово переважно літературна діяльність В. Винниченка стала причиною послаблення уваги поліції до нього, що, в свою чергу, призвело до зникнення письменника з поля зору влади, аж до початку 1917 року. Поліцейський наглядач Євгенєв повідомляв, що Павленко вибув із Москви з будинку по Знаменському провулку 19 березня, не вказавши нової адреси й “за час його тут проживання неогожено нічого не помічено, відвідувала його тільки одна дама, що називала себе його дружиною” [12, л.11 об.].

23 березня 1916 року виконуючий обов’язки віце-директора Департаменту поліції І. Смірнов запропонував викликати Винниченка та запропонувати перейти на легальне становище, зазначивши, водночас, що питання про його перебування в Москві або Петербурзі залежатиме від воєнної адміністрації [12, л.12-12 об.]. Проте, згідно з відміткою адресного столу, письменник ще 21 березня виїхав із Москви. Тому начальник Московського охоронного відділення, втративши “сліди” піднаглядного, констатував: “Із того часу ВИННИЧЕНКО в Москві не розшуканий, а розпочатий для його розшуку, нагляд за гуртком його знайомих не дав позитивних результатів, тим більше, що його співмешканка, донька Володимирського 1-ї гільдії купця Розалія Яківна ЛІФШИЦЬ теж вибула з Москви без відмітки, і ця обставина деякою мірою вказує, що ВИННИЧЕНКО переховується не в Москві” [13, л.2 об.].

Під час цього “зникнення”, 30 травня 1916 року письменник повернувся до підмосковного санаторію [11, с.350]. Можна припустити, що після невдалих спроб виявити його в місті, місцева поліція, яка гадала, що “ВИННИЧЕНКО нині мешкає десь на півдні Росії, оскільки згадувана ЛІФШИЦЬ у 1915 році прибула на проживання в Москву з Києва” [13, л.2-2 об.], трохи заспокоїлася, і він мав можливість займатися громадськими справами.

Наприкінці 1916 року В. Винниченко долучився до заходів московських українців із заснування нового часопису. М. Грушевський згадував, що після приїзду письменника до Москви, громада “схопилася за нього як за свій якір спасіння” [9, с.107]. Коли ж з’явилася ідея налагодити український часопис, то “на Винниченка рахували як на головну літературну місцеву силу” [9, с.108]. Однак, ці сподівання не могли справдитися повною мірою, адже перебуваючи на нелегальному становищі, він “не вів ніяких зносин у справі журналу” і не міг бути єдиним господарем новозаснованого “Променя”.

Вагомим чинником до заснування “Променя” став переїзд до Москви підневільного М. Грушевського, який відразу почав клопотатися про вихід нового журналу. Він вважав, що “Украинская жизнь” не задовольняла багатьох московських українців, вона була часописом “для наружного употребления”, не подобалося й те, що її підтримували зросійщені українці, а тому потрібне було видання, здатне ставити справу “у весь зріст” [9, с.107].

Перебування М. Грушевського в статусі засланця не стало на перешкоді його активній громадській роботі в Москві, помітне місце в якій займав “Промінь”. Історик “телефонним порозумінням” проводив із В. Винниченком керівництво журналом від засідання до засідання. “Матеріальну” комунікацію підтримувано через так званого “Василя”, евакуйованого кам’янецького гімназиста [9, с.109].

Водночас, незважаючи на скептичне ставлення М. Грушевського до “Украинской жизни”, редакційне коло якої на той час було провідним осередком української громади міста, саме тут визріла ідея заснування “Променя” [14, с.39], вона ж відіграла ключову роль у процесі його видання.

Одною з головних постатей, причетних до заснування й виходу в світ журналу “Промінь” був редактор-видавець “Украинской жизни” Яків Шеремецинський, який для зручності розмістив у себе вдома редакцію новозаснованого часопису. І, незважаючи на пізнішу офіційну адресу на вул. Новослободській, а потім вул. Поварській, і надалі в суботу збори колеги відбувалися в нього. Крім того, Я. Шеремецинський “завідував друком писань Винниченка” й був, за визначенням М. Грушевського, його особистим секретарем [9, с.107]. Таким чином редакція “Украинской жизни” була чи не єдиною можливістю для письменника підтримувати контакти з навколишнім світом під час перебування в підмосковній схованці [2, с.70].

При заснуванні нового журналу постало питання стосовно відповідального редактора, через те, що частина молоді була мобілізована, інша не бажала брати на себе відповідальність. Це змусило В.

Винниченка навіть виступити зі статтею в "Українській жінці", в якій він обурювався з приводу відсутності в нового покоління мужності й бажання брати участь у громадському й політичному житті. "Бувають весни без цвітіння, коли морози вбивають квіт і молоде від народження дивиться по-старому <...> Надто вже мерзлякувата наша молодь, надто вже вона практична, обачна й розважлива й скупенька, – писав Винниченко. – Взяти дозвіл на журнальчик, зустріти біженців, підтримати їх, підбадьорити, невеликі жертви, невелика служба" [15, с.48-50]. На це студентство висловило невдоволення письменникові через М. Шрага [9, с.109].

Погодилася на редагування "Променя" помічниця О. Саліковського у відділі історіографії Всеросійського земського союзу Лариса Сологуб. Ця, за визначенням керівника "Української жінки", "хорошенький редактор", спочатку виявила бажання відігравати більшу роль у журналі, ніж просто ім'я на обкладинці, але В. Винниченко доволі неприязно поставився до цього.

Перша організаційна нарада стосовно заснування нового журналу відбулася в помешканні Винниченків, на якій було обрано назву "Промінь", визначено періодичність виходу (тижневик) і формат часопису, а також фінансові питання. До зібраної суми 1500 рублів планувалося залучити ще кошти від інших жертводавців і передплатників [9, с.109]. С. Сірополко згадував, що матеріальну підтримку здійснював відомий український діяч і лікар М. Дикий, у власному будинку якого неодноразово відбувалися сходи колегії новозаснованого журналу [16, с.39].

13 жовтня 1916 року виписано свідоцтво на видання журналу "малоросійським нарідчям" під назвою "Промінь", "тій, що закінчила курс історико-філологічного факультету ІМПЕРАТОРСЬКОГО Московського Університету Ларисі Григорівні САЛОГУБ, яка мешкає по Б. Дворянській вул. в буд. № 33, кв. № 13" [17, л.1].

Програму "Променя" склали такі пункти: "1) Урядові розпорядження; 2) Статті з політичних, громадських, економічних, літературних, художніх і наукових питань; 3) Белетристика, поезія, фейлетон; 4) Хроніки – фактичні відомості з українського, російського та іноземного життя; 5) Огляд преси; 6) Театр і музика; 7) Бібліографія – відгуки на нові книжки й художні новинки; 8) Поштова скринька – відгуки на питання читачів; 9) Ілюстрації, портрети, малюнки, географічні мапи; 10) Оголошення" [17, л.1 об.].

Започатковуючи в Москві нове українське видання, в громаді сподівались легшої цензури, але відразу стало зрозуміло, що українці "переоцінили московські шанси" [9, с.108]. Крім звичайної, кожне число журналу мало пройти воєнне відомство, про що повідомлялося наприкінці кожного номера: "Переглянуто воєнною цензурою".

Проблеми з проходженням журналу через цензуру підсилювала відсутність у Московському комітеті в справах друку працівника зі знанням української мови, тому це було доручено зросійщеному полякові, який до "Променя" ставився неприхильно, викреслював уривки й цілі статті без причини. Одного разу він так нечемно висловився до редактора-видавця Л. Сологуб, що та розплакалася й відмовилася надалі особисто відвозити матеріали на цензурування [9, с.110].

Новий тижневик літератури, науки, мистецтва й громадського життя "Промінь" вийшов у світ 20 листопада 1916 року, як безпартійний і поступово-демократичний. Зважаючи на заплановану періодичність виходу, перший номер мав всього шістнадцять сторінок, а майже всі наступні – по тридцять дві.

Слід відзначити, що "Промінь" лише частково виправдав надії, які покладала на нього громада. Фінансові та цензурні проблеми позначилися не тільки на об'ємі часопису, але й на порушенні заявленої періодичності виходу – наступний номер з'явився не через тиждень, як очікувалося, а датований 11 грудня і відразу потрібний – № 2-4. Нумерацію було продовжено й наступного року, причому вказані дати не завжди відповідали справжній даті виходу журналу: № 5-6 від 1 січня 1917 року, № 7-8 від 7 січня. І лише 14 січня вийшов № 1-2. Редакція зазначала, що всі номери за попередній рік розійшлися, наступний же № 3-4 мав з'явитися наприкінці лютого, й надалі мали виходити подвійні номери "аж до вирівняння часу".

Переборюючи численні проблеми з випуском журналу, В. Винниченко писав: "Переді мною тоненький зшиточок, в жовтій, скромній обкладинці. Це майже єдиний український журнал тридцятимільйонної України, "житниці Росії", краю багатого, широкопросторого, з стародавньою, своєрідною культурою, з працюючим, традиційно-делікатним народом, з величезним скарбом в пісні, в словесній народній творчості, в звичаях, таких привабливо-мальовничих і милих" [18, с.20]. Однак письменник оптимістично дивився в майбутнє, коли "польються на широкопростору, багату й убогу, зацитькану Україну тисячі веселіших, ясніших Промінів" [18, с.21].

Українське суспільство, що відчувало потребу в національній пресі, досить прихильно зустріло появу нового журналу навіть у такому скромному форматі. На вихід "Променя" відгукнулися київські робітники, побажавши "чути рідне українське слово ще і в щоденній газеті, яка освітлювала б нам громадське й робітниче життя" [19, с.32].

Кілька публікацій свідчать про поширення журналу також і між селянами й робітниками, засланими до Наримського краю, певніше за все, з Галичини [20, с.32]. Із Сибіру відгукнулися Т. Татарин і М. Томильченко: "Тепер і до нас дійшла звістка до крутих берегів Лени-річки, в Тайгу непроходиму, що в Москві знайшла притулок і має видаватись українська часопись "Промінь". Нашу радість, наші бажання і надії висловлюємо до земляків наших "в Україні і не в Україні суцях" <...> Бажаємо, щоб промінь нашої часописі дійшов скрізь: і до хліборобів і до робітників, до можних і до заможних, - куди кого доля чи недоля занесла, щоб усіх щирих синів України освіти в і об'єднав, а тим, що забули вже свою батьківщину, нагадав про обов'язки до рідного краю в ці тяжкі часи" [21, с.31].

Фактично найпомітніше місце в часописові займало красне письменство, тут уперше опубліковані твори Винниченка – оповідання “Баришенька”, п’єса “Пригвождені” й роман “Записки Кирпатого Мефістофеля” (надруковано частину).

Причиною цьому було вельми ревниве ставлення В. Винниченка до будь-яких спроб інших осіб втрутитися в редагування журналу, через це М. Грушевський згадував, що ставився до цього зі зрозумілістю, “полишаючи за ним першу роль в розпочатім ним ділі – тім літературнім журналі і полишаючи собі вільну руку лише там, де його не було” [9, с.109].

Водночас, М. Грушевський, нарікав, що “з Київів досить мало помагають. І белетристики дуже мало, і публіцистики <...> треба одного, хто б писав про економіч[не] жите наших сторін (в зв’язку з імпер[ією])” [22, с.189].

Із прозових творів у “Промені” надруковано оповідання “Вихрест Олександр” М. Грушевського, “З нарису “Хутір” М. Івченка, “Тихо” П. Темченка і “Мазепа” М. Могиланського, нарис “Різдвяні думки” Г. Коваленка та інші. Красне письменство в журналі доповнювали рубрики “На літературні теми” та “Літературні звістки”.

У журналі публікувалися Г. Чупринка, П. Тичина, А. Постоловський, О. Чабан, О. Слісаренко, А. Силенко, О. Журлива, але найбільше було віршів Х. Алчевської – “Осіння ніч”, “В присмерках”, “Ad Astra”, “Весняна думка”, “До білої Царівни” та інші.

Поетичні твори були насичені революційною тематикою, оптимістичним очікуванням нового життя для українського народу. У вірші К. Поліщука “Буде свято” є такі рядки:

*“Буде свято: оновиться світ;
Буде буря: розваляться вежі;
Встане сила, спаде важкий гніт
І раби знищать предківські межі,
Будуть волі співати привіт
В білосніжній, в рочистій одежі...”* [23, с.15].

Ці самі надії та революційні заклики знаходимо й в інших публікаціях. Наприклад, у редакційній статті “На черзі” висловлено сподівання всього українського громадянства, що “вже недалеко кінець сих обставин, коли можна буде зайнятися будованням свого життя без тої незвичайної трати енергії на поборювання всяких перешкод і трудностей, якої вимагають нинішні незвичайні умови” [24, с.9].

У свою чергу, П. Смуток (П. Стебницький), констатує розклад національного життя в умовах війни, пророче звертається до читача, що “коли життя всіх покличе до широкої національної роботи” слід “пильнувати інтересів своєї громади, свого села, свого повіту, своєї країни <...> І тоді колись на Різдво на нашій країні залунає могутня й весела гуртова колядка <...> Дай Боже” [25, с.25].

Воєнна тематика й проблеми західноукраїнського життя, зважаючи на їхню важливість для всього національного руху, займали одне з чільних місць у “Промені”. С. Єфремов опублікував кілька нарисів “З окупованого краю”, які дають об’єктивну картину галицького життя з приходом “визволителів” від австро-угорського панування. Помітною стала стаття М. Грушевського “Розширення автономії Галичини. Смерть ціс. Франца-Йосифа”. В іншому матеріалі без авторства “Відокремлення Галичини” йдеться про польські плани на цей край, у яких українцям, звісно, місця не було.

Про цензурування своїх текстів Грушевський потім згадував: “Особливо терпіли мої писання; незвичайно жалко було мені різдвяної статті, написаної в привіт і підбадьорення засланим галичанам” [9, с.110]. Йшлося про невеличкий матеріал “На Свят-вечір”, у якому “хресний шлях” сучасних політичних в’язнів порівняно з Шевченковим. Зазначимо, що ця та інші статті Грушевського – “Перспективи нового життя”, “На страшний суд”, “Чергова справа” – за весь короткий період виходу “Променя” значно піднімали рівень видання.

Найбільшу увагу цензури привертала публікації, присвячені проблемі застосування української мови, тому з цих текстів вилучалися цілі шпальти, як було зі статтею Т. Трохименка “До питання про українську народну школу” (Записка українських робітників до депутатів соціал-демократів і трудовиків). У ній розглянуто роль української мови в грамотності населення українських губерній, використано статистичні дані, згадано спроби різних організацій надати мові офіційного статусу. Зрештою, автор висловив переконання, що “рідну мову – цей могутній засіб освіти, конче треба ввести в школу для українців” [26, с.22].

Це питання піднімалося також в опублікованому листі мешканців с. Воскресенки на Катеринославщині від 15 листопада 1915 року “Депутатам IV Державної Думи М.С. Чхеїдзе, Ф. Керенському” про освіту рідною мовою [27, с.28].

С. Єфремов у статті “Міцні підвалини” засуджує заборону української мови та фонетичного правопису, висловлюючи, водночас, упевненість у марності й тимчасовості цих заходів: “Міцні кладуть вони підвалини під свою будівлю... Тільки ці підвалини клалися вже не раз і не раз з тріском провалювались. То чому будівничі думають, що цим разом вже міцніше буде?” [28, с.25-26].

Л. Бурчак (Л. Абрамович) порушив проблему існування українського письменства в умовах царської Росії, де “всякий письменник під підозрінням, а український – сугубо, де книжка – “речовий у справі доказ”, а українська – тим більше; де читач – “небажаний елемент”, а український – просто злочинець”. Найприкрішим у цьому випадку автор вважає те, що за цих умов “російський письменник дивився на свого собрата українського зверху вниз, бо той, бачите, писав на якійсь “музицькій мові” [29, с.27].

У "Проміні" велася рубрика "В Росії й за кордоном", в якій висвітлювалися окремі події в Україні, Росії та різних європейських країнах: перебіг подій у Державній Думі, мобілізація в Німеччині, урядові зміни в Британії та Франції та інше. У 1-2 номері за 1917 рік російські події повністю видалено цензурою.

Інформативнішою та структуризованішою виглядає "Хроніка", де помітне місце займали відомості з українського життя Галичини, Буковини, Волині, у Прибалтиці, створення бібліотек при Земському союзі на західному фронті, діяльність одеської "Української Хати", благодійництво товариств із надання допомоги постраждалим від воєнних дій, шевченківські вечори, лекції та інше.

На початку нового 1917 року справа видання "Променя" йшла не дуже добре, В. Винниченко втратив інтерес до редакційних справ, а секретар журналу Семець не приділяв належної уваги передплатникам та іншим справам. Тому в цей час нагляд за редакцією взяв на себе працівник "Украинской жизни" З. Моргуліс [9, с.123].

Революційні події лютого 1917 року дали надію В. Винниченкові на повернення до України, тому вихід "Променя" було припинено на останньому номері 3-4. Вітаючи суспільство з новим життям, редакція зазначала: "Ми покладаємо щире надію на те, що оповіщене скасування національних обмежень буде здійснено". Водночас, українців закликали "боротися не тільки з забобонами чужих, але й з власною темнотою, яку століттями нагнічувало над нашою нацією панування царського самодержавія" [30, с.1-2].

20 березня Винниченко, виїжджаючи до Києва, заявив комісару 3-ої Міщанської частини Москви: "Довожу до Вашого відома, що будучи політичним емігрантом і перебуваючи під судом, я мешкав до днів революції під вигаданим іменем і фальшивим паспортом, маючи ім'я Івана Петровича Дергальова. Мешкав у Москві по Новопроектированому пров[улку] в будинку Соловйова № 5, кв. 15. Дружина моя (по громадянському шлюбу) Розалія Яківна Ліфшиць змушена була мешкати зі мною як Наталія Яківна Дергальова [31, арк.2].

Таким чином, проаналізовані матеріали дали можливість висвітлити участь В. Винниченка в редагуванні журналу "Промінь" під час його нелегального перебування в Москві. Незважаючи на досить активну літературну діяльність письменника, переслідування поліції зробило неможливим його повноцінну участь у часописі. Тому вагома роль у заснуванні та виході в світ "Променя" належить М. Грушевському, секретареві "Украинской жизни" Я. Шеремецькому та іншим працівникам редакції цього російськомовного видання.

Зусиллями В. Винниченка "Промінь" мав сильний відділ красного письменства, в якому, крім самого редактора, друкувалися молоді національні літератори того часу. Проблемні питання українського життя піднімалися в журналі в статтях М. Грушевського, С. Єфремова, П. Стебницького, завдячуючи яким і підтримувано його досить високий рівень. Аудиторію часопису складало переважно робітництво й селянство, але цензурні та фінансові умови не дали можливості повною мірою здійснити цей інформаційний проект. Проте аналіз змісту всіх номерів "Променя" дає підстави стверджувати, що це літературне й громадське видання в складні роки реакції зробило значний внесок у розвиток національної преси.

Джерела та література

1. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
2. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко / С. Кульчицький, В. Солдатенко. – К.: Альтернативи, 2005. – 376 с.
3. Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / В. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2005. – 324 с.
4. Солдатенко В. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / В. Солдатенко. – К.: Світогляд. – 349 с.
5. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: Політичні портрети революційної доби / В. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.
6. Винниченко Р. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва) / Р. Винниченко // Володимир Винниченко (Статті й матеріали). – Нью-Йорк: УВАН у США, 1953. – С. 9-15.
7. Тищенко-Сірий Ю. Участь В. К. Винниченка в революційному русі 1914–1916 рр. // Володимир Винниченко (Статті й матеріали) / Ю. Тищенко-Сірий. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1953. – С. 42-56.
8. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 102 (оо). – Оп. 245, 1915. – Ед. хр. 163 т. 3 л. А. – Л. 1.
9. Грушевський М. Споми́ни / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 8. – С. 103-154.
10. Винниченко В. К. Заповіт борцям за визволення / В. К. Винниченко. – К.: Криниця, 1991. – 128 с.
11. Чикаленко Є. Щоденник. Т. 1 (1907–1917) / Є. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – 428 с.
12. ГАРФ. – Ф. 63. – Оп. 34, 1914. – Ед. хр. 1765. – 68 л.
13. ГАРФ. – Ф. 102 (оо). – Оп. 246, 1916. – Ед. хр. 231 т. 1. – Л. 1, 2-2об, 3.
14. Батюшков Ф. Ценою лжи (По поводу двух пьес: К. Брамсен "Счастье" и Винниченко "Ложь") / Ф. Батюшков // Вестник Европы. – 1916. – № 2. – С. 392-396.
15. Винниченко В. Несколько слов о нашей молодежи / В. Винниченко // Украинская жизнь. – 1916. – № 10-11. – С. 48-52.
16. Сірополко С. З життя української колонії в Москві // Календар-альманах Дніпро Р.Б. 1927 / С. Сірополко. – Львів: Новий Час, 1927. – С. 35-40.
17. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф. 776. – Оп. 17, 1916. – Д. 229. – Л. 1, 1об.
18. Винниченко В. Вічний вогонь / В. Винниченко // Промінь. – 1917. – № 1-2. – С. 20-21.
19. Хроніка // Промінь. – 1917. – № 5-6. – С. 32.
20. Лист в редакцію // Промінь. – 1917. – № 1-2. – С. 32.
21. Татарин Т., Томильченко М. Лист із Сибіру / Т. Татарин, М. Томильченко // Промінь. – 1916. – № 2-4. – С. 31.
22. Грушевський М. С. Листування Михайла Грушевського / НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка / М.С. Грушевський. – К., 1997. – 399 с. – (Епістолярні джерела грушевськознавства; Т.1).
23. Поліщук К. Буде свято / К. Поліщук // Промінь. – 1917. – № 1-2. – С. 15.

24. На черзі // Промінь. – 1916. – № 1. – С. 9-10.
25. Смуток П. Різдвяні мотиви / П. Смуток // Промінь. – 1917. – № 7-8. – С. 24-25.
26. Трохименко Т. До питання про українську народну школу (Записка українських робітників до депутатів соціал-демократів і трудовиків) / Т. Трохименко // Промінь. – 1917. – № 1-2. – С. 22-25.
27. Депутатам IV Державної Думи М.С. Чхеїдзе, Ф. Керенському // Промінь. – 1917. – № 5-6. – С. 28.
28. Єфремов С. Міцні підвалини / С. Єфремов // Промінь. – 1917. – № 7-8. – С. 25-26.
29. Бурчак Л. "... Carthagine delendam" / Л. Бурчак // Промінь. – 1917. – № 5-6. – С. 27.
30. З новим життям! // Промінь. – 1917. – № 3-4. – С. 1-2.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1823. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 2.

Безкровний Ю. А. Владимир Винниченко как редактор журнала "Промінь" (1916–1917)

В статье освещается участие Владимира Винниченко в основании и издании журнала "Промінь" ("Луч") во время его нелегального пребывания в Москве. На основе архивных и опубликованных источников установлены обстоятельства надзора полиции за писателем, в условиях которого он активизировал литературную работу и принимал участие в жизни общественности. Освещен процесс подготовки к открытию "Променя", в котором впервые отмечена важная роль Якова Шеремецинского и Михаила Грушевского. Проанализировано содержание номеров журнала, обозначены ведущие темы и рубрики издания.

Ключевые слова: журнал "Промінь", Владимир Винниченко, Яков Шеремецинский, Михаил Грушевский, цензура, Москва.

Bezkrvnyi Yu. O. Volodymyr Vynnychenko as an editor-in-chief of the "Promin" magazine (1916–1917)

The article deals with the role of Volodymyr Vynnychenko in the foundation and edition of the Moscow Ukrainian magazine "Promin" ("Ray") in his illegal Moscow period. Circumstances of the police surveillance for the writer in which conditions he was concentrating on the literary work and taking part in the Ukrainian publicity's life are researched on the basis of archival and published sources. The process of preparing to the "Promin"'s foundation is shown. The role of Yakiv Sheremecynskiy and Mykhailo Hrushevskiy is noted. The author analyses magazine's publications to determine main themes and rubrics.

Keywords: the "Promin" magazine, Volodymyr Vynnychenko, Yakiv Sheremecynskiy, Mykhailo Hrushevskiy, censorship, Moscow.

УДК 575.8:631.526.3(477):930"1922-1928"

Р. Н. Гілязетдінов

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА НАСІННИЦТВА (1922–1928 РР.)

Історична розвідка присвячена висвітленню процесу становлення та основних етапів функціонування одного із головних осередків УСРР у галузі насіннезнавства – Всеукраїнського товариства насінництва. Розкрито роль і внесок Народного комісаріату земельних справ УСРР у цей процес. Зосереджено увагу на здобутках цього творчого об'єднання для потреб вітчизняного сільського господарства.

Ключові слова: Всеукраїнське товариство насінництва, Народний комісаріат земельних справ УСРР, насіннезнавство, сільське господарство, сільськогосподарська дослідна справа.

Історія розвитку насінництва на теренах УСРР у 20-х рр. минулого століття розпочалася з Ленінського "Декрету про насіння", датованим 13 червня 1921 р. Проект документу розроблений Шатилівською дослідною станцією під керівництвом видатного вітчизняного селекціонера і насінневода П.І. Лісіцина (1877–1948). Згідно з "Декретом..." фактично вперше були закладені загально-організаційні основи щодо майбутнього запровадження системи насінництва в державі, а також відновлені роботи мережі дослідно-селекційних станцій, головним завданням яких було вирощування елітного насіння.

У 1922 р. в Києві при Сільськогосподарському інституті було започатковано перший у країні Науковий інститут селекції на чолі з професором В.В. Колкуновим (1866–1939) для розробки наукових і практичних питань селекції. За короткий проміжок часу у його мережі вдалося налагодити селекційно-насінницьку діяльність з основними зерновими, зернобобовими культурами і травами. Того ж року при Сільськогосподарському науковому комітеті України створено Інститут насіннезнавства [1], директором якого став знаний український учений у галузі біологічної та сільськогосподарської науки й освіти О.А. Яната (1888–1938). Багато в чому розгортанню всього комплексу організаційних робіт сприяло запровадження НЕПУ.

Скрутний економічний стан у державі істотно вплинув на господарську діяльність дослідних станцій, що будували свої пропозиції за рахунок кошторису асигнувань Народного комісаріату земельних справ УСРР (НКЗС УСРР), які повсякчас зазнавали численних скорочень. Це змусило дослідні установи шукати додаткові джерела для задоволення своїх потреб. У нагоді стало новостворене Всеукраїнське товариство